

rad te vrste od jednog neistočnoeuropskog i neslavenskog autora uopće, što je prednost, jer autorica nije, kao mnogi slavenski autori, zavedena nacionalnim osjećajem i bliskošću svojega materijala. Veća distanca prema gradi i problemima omogućuje joj nepristrano prosuđivanje spornih pitanja i sagledavanje pojava u širem i objektivnijem svjetlu. Dosadašnji su se slavenski paleografski priručnici ograničavali na jedno pismo (samo glagoljica ili samo ćirilica) ili još uže na jedan njegov pojavni lik, na ograničeno vremensko razdoblje ili zemljopisni prostor. Stoga velikom vrijednošću knjige smatram to da su na jednom mjestu obrađena oba slavenska pisma u svim svojim oblicima. To je autorici omogućilo uočavanje razvojnih sličnosti i razlika među pismima i među njihovim inačicama i povezivanje činjenica koje su ranije promatrane izdvojeno. Na primjer, autorica sjajno povezuje iste razvojne tendencije glagoljskog pisma u Praškim listićima i u Hrvatskoj (naglašenost vertikala i pravokutnih lomova) sa zapadnim načinom zarezivanja pera. Upravo autoričina moć povezivanja različitih činjenica i uspostavljanja uzročne veze među njima daje knjizi dodatnu vrijednost. Šteta je što su priređivači izostavili poglavlje o bosančici, jer bi s njime prikaz slavenskih pisama bio potpun. Vrijednost knjige povećavaju i brojne ilustracije: 87 slika u tekstu i 16 tablica na kraju, od čega je najveći dio iz ranije neobjavljenih spomenika. Treba istaknuti i metodičku stranu knjige, jer ona ne upoznaje čitatelja samo s činjenicama, već i s metodologijom paleografskog opisa.

U knjizi je (osobito iz hrvatskoga kuta) očit nerazmjer u zastupljenosti ćirilice i glagoljice. Razvoj ćirilice prikazan je u četiri poglavlja, a glagoljice u jednom poglavlju na samo 18 stranica. Od 87 slika u tekstu, glagoljica je samo na šest, a od šesnaest tablica na kraju samo su tri s glagoljicom. Razvoj glagoljice i povijest glagolizma prikazana je u grubim crtama, dok je opis ćirilice detaljniji i konkretniji. Čini se da je razlog tomu u prilagođavanju čitatelju, prosječnom njemačkom studentu slavistike kojemu će ćirilica tijekom studija (i poslije) biti potrebna, a dobro je da sazna najvažnije podatke i o glagoljici.

MILAN MIHALJEVIĆ

LESZEK MOSZYŃSKI, Język kodeksu zografskiego. Część I. Imię nazywające (rzeczownik). PAN, Monografie Sławistyczne 31, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1975, 285 s; Część II. Imię określające i zastępcze (przymiotnik, liczebnik, zaimek). PAN, Monografie Sławistyczne 52, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk - Łódź 1990, 280 s.

Zbog važnoga mjesta koje Zografsko evanđelje zauzima u korpusu staroslavenskih kanonskih spomenika, napose s obzirom na njegove arhaične jezične

crte, taj je rukopis u prošlosti bio čest predmet znanstvenih istraživanja koja su omogućila dobro upoznavnje osobina njegova jezika, grafije i strukture teksta. Rezultati ovih istraživanja imali su temeljno značenje za razvoj paleoslavistike i postali su nerazdvojnim dijelom opisa gramatičke, grafijske i dr. strukture staroslavenskoga jezika u klasičnim staroslavenskim gramatikama, U novije vrijeme, nakon Jagića, Leskiena, Scholvina, Wiedemanna, Grunskoga, van Wijka i drugih, jezikom se Zografskog evanđelja detaljno bavio J. Kurz (*K Zografskému evangeliu*, *Slavia* 9 i 11, 1930-31, 1932). Danas je nesumnjivo najbolji poznavalac čitave problematike povezane sa Zografskim evanđeljem prof. Leszek Moszyński, koji je jeziku ovoga spomenika posvetio više radova, bilo o pojedinačnim jezičnim pojavama, bilo monografskih studija, među kojima se prvenstveno ističu prva dva dijela višetomnoga detaljnog opisa koje imamo pred sobom.

Stariji radovi o Zografskom evanđelju, svakako predstavljaju odličnu bazu za daljnja istraživanja, međutim, ipak se mora konstatirati da ne postoji kompleksan i svestran monografski opis kakav zaslužuje ovaj važan glagoljski kodeks. Uz to, osjeća se i potreba novoga suvremenoga izdanja, jer kao jedini pristupačan izvor opisa već više od 100 godina služi Jagićevo izdanje (1879, reprint 1954) koje, unatoč svim vrlinama i trajnoj znanstvenoj vrijednosti, ipak u potpunosti ne zadovoljava sve suvremene zahtjeve. Imajući sve to u vidu, 1969. godine J. Kurz i L. Moszyński nastupili su sa zajedničkim projektom izdanja Zografskoga i Marijinskoga kodeksa. Kad se pokazalo da se ni ČSAV ni PAN ne mogu prihvatiti realizacije toga zaista ambicioznoga pothvata, i kad je uskoro nakon toga preminuo i inicijator projekta J. Kurz, rad na proučavanju Zografskoga evanđelja nastavio je L. Moszyński, ne odustajući od zacrtanog zadatka. L. Moszyński je svoj rad usmjerio na kompleksno i detaljno proučavanje svih osobina jezika i teksta kodeksa, planirano kao višetomna monografija podijeljena u šest većih cjelina koje će obuhvatiti: I. Morfologiju, II. Sintaksu, III. Grafiju i fonetiku, IV. Tekstološku analizu V. Analizu kasnijih glagoljskih i ćirilskih tekstova i zapisa, VI. Bibliografiju. Objavljene prve dvije knjige odnose se na I. razdio i obrađuju imenski sistem, uslijedit će obrada glagolskog sistema.

Ciljeve svoga rada autor definira isključivo kao opis faktičkoga stanja. Zbog toga se ne upušta u diskusije sa svojim prethodnicima i zasada ispušta i osvrt na bibliografiju, jer pregled i kritičku ocjenu svih ranijih radova o Zografskom evanđelju namjerava objaviti kao zasebnu knjigu na samom kraju cijeloga rada.

L. Moszyński je rukopis Zografskog evanđelja proučavao u originalu u Petrogradu i na temelju mikrofilma i fotosnimaka s kojima je pažljivo uspoređena Jagićeva edicija. To je prvi kvalitet rada L. Moszyńskoga. Treba dodati da je L. Moszyński već ranije objavio popis svih propusta Jagićeva izdanja (*Ze studiów nad rękopisem kodeksu Zografskiego*, 1961) pri čemu se pokazalo da

je bitnih propusta kod Jagića zapravo malo, dok se netočnosti odnose najčešće na detalje, na prenošenje dijakritičkih znakova, na interpunkciju i sl., dakle, da stanje u izdanju uglavnom ne ugrožava pouzdanost općenitih zaključaka, međutim apsolutna točnost u detaljima ipak je vrlo važna za tako minuciozne analize kakve provodi L. Moszyński.

Svoj rad L. Moszyński bazira na kompletnoj dokumentaciji, navodeći sve primjere iscrpno, uključujući i komentirajući i pogreške originala, dakle, ne Jagićeva izdanja, jer su takvi propusti eliminirani. Time je zajamčena pouzdanost statističkih zaključaka i ne barata se prividnim iznimkama od kojih su neke ušle čak i u starije gramatike staroslavenskoga jezika.

Proučavanje jezika Zografskoga kodeksa L. Moszyński svjesno počinje pitanjima morfologije i leksika, dok opis grafije i fonetike stavlja u drugi plan. Ovaj se postupak opravdava prije svega potrebom za ustanovljavanjem svih slučajeva morfologizacije ili čak leksikalizacije fonetskih ili grafijskih pojava. U toj su funkciji navođeni i indeksi morfema s prisutnim grafijskim promjenama koji će pomoći pri odgovoru na ova pitanja.

Prva knjiga pod naslovom *Imię nazywające (rzeczownik)* posvećena je opisu imenice. Druga knjiga pod naslovom *Imię określające i zastępcze (przymiotnik, liczebnik, zaimek)* posvećena je analizi preostalih imenskih riječi pri čemu su u oba slučaja u opis uključene i sve adverbijalizirane formacije klasificirane prema porijeklu. U analizu pridjeva L. Moszyński ne uključuje participe kao što se često radi, uglavnom s obzirom na način njihove deklinacije, već njihovu obradu ostavlja za sljedeću knjigu koja će biti posvećena glagolskom sustavu. Zbog toga će tek onda biti moguća definitivna sinteza složene deklinacije pridjeva u Zografskom evanđelju.

Obje su knjige koncipirane na potpuno identičan način, podijeljene na sljedeće dijelove: 1. Analiza ilościowa; 2. Analiza jakościowa; 3. Analiza słowotwórcza; 4. Analiza fleksyjna, zatim slijede grčko-staroslavenski indeksi. Priloženi su indeksi obrađenih izraza, prefikasa i sufikasa koji omogućavaju lakše snalaženje u izlaganju i ujedno daju i koristan pregled repertoara svih imenskih riječi u Zografskom evanđelju. U izlaganju autor vodi računa o međusobnoj povezanosti pojedinih odsjeka zbog čega se u zaključnim statistikama i ocjenama u II. knjizi sumiraju i podaci o prethodno obrađenim imenicama, tako da su obje knjige vrlo tijesno povezane. Različite proporcije pojedinih poglavlja proizlaze iz sistemskih razlika. Zbog toga smatramo da možemo o njima govoriti zajednički kao o jednoj cjelini.

Prvi dio svake knjige sadrži statističku obradu, uključujući i podatke o učestalosti upotrebe za svaku analiziranu vrstu riječi zasebno. Ti su podaci za cijeli imenski sistem Zografskog evanđelja rezimirani u preglednim poredbenim tabelama na kraju ovoga poglavlja u II. knjizi. Kod svih statistika L. Moszyński uzima uvijek u obzir i moguće razlike između kratkoaprakosnoga i kompletnog dijela, koje su važne s obzirom na povijest staroslavenskoga prijevoda evanđelja,

što su pokazali i raniji radovi o Zografskom kodeksu. Podatke koje navodi za staroslavenski tekst L. Moszyński uspoređuje s adekvatnim podacima za grčki tekst. Iz statističkih analiza npr. doznajemo da u Zografskom evanđelju postoje 52994 upotrebe riječi, odn. 3062 natuknice, od čega 1091 imenica, 470 pridjeva, 286 zamjenica i 14 brojeva. Indeks leksičkoga bogatstva je 14,3 za cijeli kodeks, od toga za kratkoaprakosni dio 13,2, a za kompletni dio 14,6. Ovi i drugi brojni egzaktni podaci omogućuju zaključak o polaganom, ali permanentnom rastu leksičkoga bogatstva od samih početaka upotrebe staroslavenskoga jezika.

Drugo poglavlje u obje knjige sadrži klasifikaciju prema osnovnim semantičkim grupama kod imenica, pridjeva i brojeva, odn. prema funkcijama u rečenici kod zamjenica. Ne radi se tu, dakle, o detaljnoj semantičkoj analizi. Sistematsko navođenje grčkih paralela na koje se nadovezuju završni obratni indeksi na kraju svake knjige omogućuje izvođenje zaključaka o suodnosu leksičkoga bogatstva staroslavenskoga i grčkoga teksta. Iz analize proizlazi da repertoar imenica upotrijebljenih u Zografskom evanđelju uglavnom odgovara repertoaru imenica upotrijebljenih u grčkom tekstu, pri čemu je neznatno bogatiji grčki tekst, dok je kvalitativno, tj. u odnosu na tvorbene tipove, bogatiji staroslavenski jezik što je posljedica razlika među gramatičkim sistemima dvaju jezika. Još više ova razlika dolazi do izražaja kod pridjeva gdje bogatiji slavenski tvorbeni sistem uzrokuje pojavu bogatijega repertoara izvedenih pridjeva. S druge strane, grčki jezik ima bogatiji inventar priloga, dok su staroslavenski prilozima uglavnom samo adverbijalizirani padeži. Razlike u sistemu brojeva proizlaze iz staroslavenske analitičke tvorbe složenih brojeva naspram grčkoj sintetičkoj. Na temelju dobivenih podataka autor konstatira da "možno mówić o równym w tym zakresie stopniu bogactwa słownikowego, pomimo że język grecki miał za sobą wielowiekowy piękny rozwój literacki, a piśmiennictwo scs. stawiało dopiero pierwsze kroki ... Wszystkie te dane jeszcze raz potwierdzają wielki talent filologiczny twórców słowiańskiego piśmiennictwa" (I, 64).

Treće poglavlje obuhvaća analizu svih utvrđenih tvorbenih sredstava, produktivnih i neproduktivnih, kao i analizu svih korijena klasiranih prema njihovu porijeklu. Pri analizi korijena tuđega porijekla najveća je pažnja posvećena tzv. biblizmima pod kojima se podrazumijevaju riječi grčkoga, hebrejskoga i latinskoga porijekla preuzete posredništvom grčkoga jezika. Zbog njihove brojnosti (svako peto ime u Zografskom evanđelju spada u ovu grupu grčkih biblizama) i važnosti kao živih posuđenica povezanih s poviješću staroslavenskoga jezika, razgledani su i načini njihove morfološke adaptacije. Detaljna analiza omogućava zapažanja i pojedinačne komentare, npr. o mogućem predćirilometodijskom porijeklu pojedinih posuđenica s netipičnom adaptacijom (nazivi monetarnih jedinica, riječ *evanđelje*) i dr.

Četvrto poglavlje u obje knjige sadrži opis fleksije. Kod imenice pojedini su deklinacijski tipovi prikazani po osnovama i u njihovu okviru posebno su obrađivane specifičnosti manjih skupina izdvojenih s obzirom na povijesni raz-

voj deklinacijskih tipova i njihove međusobne utjecaje. Deklinacija pridjeva brojeva i zamjenica klasirana je isto na uobičajeni način u tri veće grupe koje obuhvaćaju riječi sa složenom i imenskom deklinacijom. U njihovu su okviru opet obrađene manje podskupine s pojedinačnim specifičnostima. Posebno su obrađivani adverbijalizirani padeži s obzirom na njihovu povezanost s povijesnim deklinacijskim tipovima pri čemu se skreće pažnja i na to kako kategorija priloga u procesu svoga formiranja koristi razlike među pojedinim deklinacijskim tipovima. Analize obuhvaćaju ne samo sve postojeće padežne forme, već i njihove grafijske i fonetske varijante koje mogu biti povezane s fleksijom. Tako se npr. analizira upotreba spojeva tipa *rabotъ, rodosъ* da bi se potvrdilo radi li se o fonetskom ili morfološkom procesu (rezultati idu u prilog drugoj tvrdnji), daju se iscrpni pregledi o bilježenju mekoće krajnjega suglasnika osnove, detaljno se obrađuju razlike u pisanju nastavaka složenih pridjeva, uključujući i upotrebu različitih nacрта kod *i* koji su dosada pobuđivali višekratan interes (v. Wijk, J. Kurz, nove analize idu u prilog zaključcima J. Kurza). Izlaganje je svugdje popraćeno brojnim tabelarnim pregledima i statističkim podacima o upotrebi pojedinih nastavaka tako da se dobiva kompleksan uvid u deklinaciju svih imenskih riječi u Zografskom evanđelju. Ovo ogromno bogatstvo podataka vrlo je važno ne samo za upoznavanje jezika određenoga stroslavenskoga teksta, već i za proučavanje staroslavenske deklinacije u cjelini.

Na kraju svake knjige dolaze iscrpni grčko-staroslavenski indeksi koji su priređeni tako da omogućue što detaljniji uvid u tehniku prijevoda u staroslavenskom evanđelju i u staroslavensku sinonimiku zastupljenu u ovom tekstu. Podaci su klasirani prema vrsti riječi u grčkom tekstu i načinima njihova prevođenja u Zografskom evanđelju. Ujedno se uzima u obzir i frekvencija riječi u grčkom tekstu. Tako dobivamo, npr. pregled grčkih imenica, pridjeva itd. prevođenih jednom staroslavenskom imenicom, pridjevom itd., zatim sa više sinonima, analitički itd., pregled drugih grčkih izraza koji se prevode pomoću staroslavenske imenice, pridjeva itd.

Naravno da su pri koncipiranju rada kao svestrana i iscrpna opisa stanja u jednom rukopisu koji je već bio predmet brojnih proučavanja, neizbježna i ponavljanja ranije poznatih činjenica koje su, međutim, sada prezentirane potpuno iscrpno i na jednom mjestu kao sastavni dio cijelog sistema što ima velike prednosti. Autor, dakako svjestan ove činjenice, o mogućim rezultatima svoga rada kaže: "Może uda mi się dzięki temu rzucić trochę nowego światła na język tego w dużym stopniu znanego zabytku i odkryć nie znane dotąd fakty, mogące służyć nie tylko do lepszego poznania badanego rękopisu, lecz także języka i techniki przekładu twórców słowiańskiego piśmiennictwa - Cyrila i Metodego" (I,8). Autorov rad sasvim opravdava te riječi, i ne samo to. Pred sobom imamo vrlo suptilan opis koji detaljnošću nadmašuje sve dosada poznate opise jezika pojedinih spomenika. Nema podatka koji je izmakao pažnji L. Moszyńskoga i koji je nakon njegova rada ostao nepoznat ili neobjašnjen. Pažljivo klasiran i

svestrano obrađen materijal predstavlja odličnu osnovicu za pouzdane nove zaključke, za potvrdu ili eventualnu reviziju starijih. Nadajmo se da ćemo uskoro dočekati i druge dijelove autorova ambicioznog projekta.

ZDENKA RIBAROVA

BREVIJAR PO ZAKONU RIMSKOGA DVORA, 1491. Faksimil (faksimilna reprodukcija) jedinoga sačuvanoga originalnoga primjerka, Venecija, Biblioteca nazionale Marciana, Breviario glagolitico, Inc. 1235. Izdavač: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Urednik: A Nazor, grafički urednik: Martin Žnideršič. Tisak i uvez: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, Graz. Zagreb, 1991. + Prilozi: Ivan BAKMAZ, Anica NAZOR, Josip TANDARIĆ. Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1991, str. 144.

Povodom 500. obljetnice prvotiska hrvatskoglagojskog *Brevijara po zakonu rimskoga dvora*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti objelodanila je faksimilno izdanje toga djela, obilježavajući time i 125 godina svoga djelovanja. Izvršni je izdavač ovoga zahtjevnog projekta Grafički zavod Hrvatske (Izdavačka djelatnost), a urednica izdanja je dr. Anica Nazor.

Faksimil koji je sada izdan vjerna je kopija jedinoga sačuvanoga izvornog primjerka prvotiska brevijara, pa dosljedno reproducira original u veličini (VIII + 380 stranica formata 16,1 x 11,5 cm), u dvobojnom (crvenom i crnom) dvostupačnom tisku po 38 redaka (osim kalendara koji ide preko cijele stranice). Vidljive su i bilješke koje je unosio prvi vlasnik Albonesi, ostali naknadno uneseni znakovi (npr. folijacija arapskim brojkama) kao i tragovi vlage i mjestimična oštećenja papira. Svakako valja naglasiti veoma uspješnu tehničku izvedbu ovog faksimila, za što treba odati priznanje uglednoj izdavačkoj kući Akademische Druck- u. Verlagsanstalt iz Graza. Budući da izvorni uvez prvotiska brevijara nije sačuvan, to uvez faksimila sadrži neke elemente s korica originalnoga primjerka prvotiska Misala iz 1483. god., koji se čuva u samostanu franjevac trećoredaca u Zagrebu. Cjelokupno je izdanje objavljeno uz financijsku pomoć Ministarstva znanosti, tehnologije i informatike Republike Hrvatske, Ministarstva prosvjete i kulture Republike Hrvatske i Gradskoga fonda za kulturu grada Zagreba.

Uz faksimil priložena je i knjižica s raspravama posvećenim problematici prvotiska Brevijara. Tekstovi su priređeni u Staroslavenskom zavodu Hrvatskoga filološkog instituta u Zagrebu. Ovdje ćemo tek ukratko prikazati radove objavljene u toj knjižici.